

ГОТОВНОСТ НА СТУДЕНТИТЕ–ИКОНОМИСТИ ОТ ВИСШИТЕ УЧИЛИЩА В СЕВЕРЕН ЦЕНТРАЛЕН РАЙОН НА ПЛАНИРАНЕ ЗА РЕАЛИЗАЦИЯ НА ТРУДОВИЯ ПАЗАР В УСЛОВИЯТА НА ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЯ

Проф. д-р Пенка Шишманова
Проф. д-р Йордан Василев
Доц. д-р Людмил Несторов
Гл. ас. д-р Таня Тодорова
Ас. д-р Александрина Александрова
Докторант Елица Петкова¹

Резюме

Въпросът за внедряването на новите технологии в стопанската дейност на хората е особено актуален в наши дни, предвид факта, че води до трансформация на съществуващите бизнес модели. Това променя и изискванията към подготовката на кадрите. Целта на студията е да се изследва степента на подготвеност на студентите–икономисти за професионална реализация в условията на дигитална трансформация и идентифициране на основните предизвикателства и приоритети като база за подобряване на тяхната подготовка. Във връзка с това са формулирани следните задачи: да се изследват основните характеристики на дигиталната трансформация и добрите практики в това отношение с фокус върху висшето образование; да се анализират документи, свързани с развитието на висшите училища от СЦРП; да се проучи мнението на студентите относно качеството на подготовката им съобразно новите изисквания на трудовия пазар; да се изведат насоки за подобряване готовността за трудова реализация на бъдещите икономисти. Основната изследователска теза е, че студентите притежават определена готовност за трудова реализация в дигитализиращата се икономика, но техните знания и умения бързо остаряват или се оказват недостатъчни, което налага непрекъснато поддържане и подобряване на подготовката и висшите училища трябва да отговорят на тези потребности.

¹ Участието на авторите е, както следва: проф. д-р Пенка Шишманова – т. 2.2, т. 3.1, т. 3.2.4, т. 4 (съвместно с Й. Василев), обща редакция; проф. д-р Йордан Василев – т. 4 (съвместно с П. Шишманова), заключение; доц. д-р Людмил Несторов – т. 1.1; гл. ас. д-р Таня Тодорова – т. 3.2.1 и т. 3.2.3; ас. д-р Александрина Александрова – увод, т. 2.1, т. 3.2.2 (съвместно с Е. Петкова); докт. Елица Петкова – резюме, т. 1.2, т. 3.2.2 (съвместно с А. Александрова).

Резултатите от изследването показват, че студентите от СЦРП имат потенциал за трудова реализация в условията на дигитализация. Въпреки това са изведени някои насоки за подобряване на подготовката им, формулирани на база самооценка за притежаваните от тях компетенции.

Ключови думи: дигитална трансформация, дигитални компетенции, висше образование, професионална реализация.

JEL: I21, I23, J24.

READINESS OF ECONOMICS STUDENTS FROM HIGHER SCHOOLS IN THE NORTH CENTRAL PLANNING REGION FOR REALIZATION ON THE LABOUR MARKET UNDER THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Prof. Penka Shishmanova, PhD

Prof. Yordan Vasilev, PhD

Assoc. Prof. Lyudmil Nestorov, PhD

Head Assist. Prof. Tanya Todorova, PhD

Assist. Prof. Aleksandrina Aleksandrova, PhD

Elitsa Petkova, PhD student

Abstract

The implementation of new technologies in economic activity is a question of present interest, given that it leads to transformation of existing business models. This, in turn, changes the required personnel training. The aim of the present paper is to study the degree of readiness of economics students for professional realization under the conditions of digital transformation and to identify the main challenges and priorities as a basis for improving their preparation. In relation to this the following research objectives are set: to examine the main characteristics of digital transformation and some good practices in this regard while focusing on higher education; to analyse some documents regarding the development of higher schools in the NC planning region; to study the opinion of economics students about the quality of the training they have acquired in regard to the new requirements of the labour market; to derive guidelines for improving the degree of employment readiness of future economists. The main research thesis is that students have a certain employment readiness in the digitalising economy, but

their knowledge and skills are rapidly becoming outdated or insufficient, which necessitates continuous training, and higher education institutions should serve these needs. The results of the research show that economics students in the NC planning region have the potential for employment under the conditions of digital transformation. However, some guidelines for improving their qualification have been derived, on the basis of self-assessment of their competences.

Key words: digital transformation, digital competences, higher education, professional realization

JEL: I21, I23, J24.

Увод

Дигиталната трансформация, възприемана като внедряване на дигиталните технологии в бита и стопанската дейност на хората, позволява осъществяването на редица дейности от общественно-икономическия живот без оглед на факторите време и място.

Този процес неизменно налага нови реалности в търсенето и предлагането на труд, изискванията на пазара на труда, от една страна, и образователните потребности на работната сила, от друга. В това уравнение образованието и в частност висшите училища са своеобразен медиатор, който трябва да отговори на потребностите на търсещите и предлагащите труд в условията на дигитална трансформация.

От икономическа гледна точка дигитална трансформация поставя нови изисквания към знанията и уменията на бъдещите кадри. Студентите са тази група от обществото, която предстои да се влее в структурата на работната сила и в тази връзка са им необходими определени компетенции, които да им позволят да бъдат конкурентоспособни участници в съвременния трудов пазар. Идентифицирането и анализът на конкретните параметри на подготовката на студентите–икономисти за работа в условията на ускорена дигитална трансформация, както и насоките за подобряване на техните компетенции, са от ключово значение за успешната им адаптация и професионална реализация. Значението на настоящото научно съчинение се допълва и от възможността, то да послужи като отправна точка за актуализиране и обогатяване на учебните планове и програми, така че студентите да получат подготовка съобразно актуалните потребности на дигитализиращата се икономика и да се чувстват уверени на пазара на труда.

Обект на настоящата разработка са студентите, обучаващи се в ПН 3.8. Икономика във висшите училища от Северния централен район на планиране (СЦРП), а неин **предмет** – проучване готовността на студентите за работа в условията на дигитална трансформация съгласно самооценка, генерирана чрез анкетно проучване. **Целта** на студията се свежда до

изследване степента на подготвеност на студентите–икономисти за професионална реализация в условията на дигитална трансформация и идентифициране на основните предизвикателства и приоритети като база за подобряване качеството на тяхната подготовка.

Основните изследователски **задачи**, които авторовият екип си поставя, се конкретизират в: 1) изследване на теоретични постановки и добри практики относно дигитализацията и дигиталната трансформация с фокус върху висшето образование; 2) контент анализ на стратегически документи на различни нива, определящи развитието на висшето образование и в частност на висшите училища от региона 3) проучване мнението на студентите–икономисти относно качеството на придобитите от тях знания и умения и определяне на потребностите от допълнителна подготовка предвид новите изисквания на трудовия пазар, произтичащи от дигитализацията; 4) извеждане на насоки за подобряване степента на готовност за трудова реализация на бъдещите икономисти в условията на дигитална трансформация.

Основната **теза** на настоящото изследване е, че студентите притежават определена готовност за трудова реализация в дигитализиращата се икономика, но предвид динамичните промени, техните знания и умения бързо остаряват или се оказват недостатъчни, което налага непрекъснато поддържане и подобряване на подготовката и висшите училища трябва да са в състояние да отговорят на тези потребности.

В настоящата научна разработка са използвани изследователски методи като: анализ, синтез, абстракция, конкретизация, анализ на документи, анкетно проучване, систематизация и обобщаване на данни.

1. Дигитална трансформация на икономиката

1.1. Дигиталната трансформация – дефиниране и фокус върху висшето образование

Дигиталната трансформация се определя като интеграция на новите дигитални технологии във всички сфери на живота, водеща до фундаментална промяна на начина, по който хората живеят и работят. Става въпрос за процес, при който се наблюдава заместване на съществуващите традиционни модели с иновативни такива, използвайки напреднали технологии, което предизвиква фундаментална промяна в икономиката, организациите и обществото (Шишманов, Маринова, Ташкова, Лалев, & Таиров, 2021). В основата на дигиталната трансформация е постепенното заместване на аналоговите системи за обработка на данни и комуникация с цифрови (дигитални) устройства. Това позволява обработката на големи обеми информа-

ция, повишаване на ефективността на различните видове дейност, усъвършенстване на технологиите, модернизиране на оборудването, нови форми за съхранение, продажба и доставка на стоки и услуги.

Разглеждана в тесен смисъл, дигиталната трансформация е съвкупност от технологии за производство на стоки и услуги, съществено променящи организацията, функционирането, структурата и стратегиите за развитие на компаниите. Оттук възможността за получаване на икономически изгоди все повече зависи от внедряването на съответното оборудване, наемането на специалисти с релевантни знания и умения или обучаване на собствени кадри с нови навици и нов начин на мислене, осигуряването на технически и професионални условия за работа в мрежа, преориентирането и изменението на начина и нагласата за стопанска дейност.

Според по-широкото разбиране за дигиталната трансформация това е процес на изменение на цялата структура на икономиката и принципите на нейното функциониране. Появяват се нови отношения, трансформират се или възникват нови организации, нови форми на взаимодействие и икономическо поведение, нови цели и мотивации. И всичко това вече не е въпрос на далечно бъдеще, а е настояще. Процесите на трансформация, настъпили особено през последното десетилетие, преобразиха живота по толкова радикален начин, че вече е трудно да си го представим без използването на съвременни технологични решения и приложения.

Бързото разпространение на новите дигитални технологии и ускорените иновации, от една страна, променят съществено характера на труда и формират потребности от нови умения и компетенции на кадрите. От друга страна, за да може произведените стоки и услуги да стигнат до потребителите, то самите те трябва да знаят да боравят с новите дигитални технологии. И именно тук е мястото и ролята на образованието, в частност висшето образование, което трябва да създаде кадри, необходими за съвременния трудов пазар, и същевременно да подготви интелигентни потребители, които да могат адекватно да задоволяват своите потребности, интереси, хобита, нуждата от информация и общуване. За да може да отговори на тези предизвикателства, образованието също се нуждае от промени и модернизация съобразно непрекъснато нарастващите изисквания на дигиталната среда.

Дигиталната трансформация на висшето образование се изразява в модификация на традиционните модели на обучение на основата на съвременните технологии. Този процес изисква провеждането на редица мероприятия, свързани с промени в техническата база и информационната инфраструктура, начините на комуникация, ролите на участниците в учебния процес, методите на преподаване и управление и пр.

Една от посоките на промяна е въвеждането на интерактивни платформи (например вътрешни социални мрежи), които позволяват открит диалог във висшето училище. При изграждането и внедряването на подобна

платформа, като най-удачно дигитално решение, е необходимо да се актуализират всички наследени електронни услуги и използвани приложения на трети страни. Платформата трябва да си взаимодейства с всички източници на информация, включително и социални мрежи, за да поддържа ангажираността на обучаемите чрез всеки възможен канал и устройство. Също така е добре, платформата да се базира на облак и да обхваща огромното количество информация, генерирано в дигиталния свят на образованието.

На тази основа се създават възможности за по-голям достъп до образование; подобрява се качеството на образованието и неговата адекватност спрямо интересите и потребностите на младите поколения и на бизнеса; осигурява се по-голяма интернационализация на образованието и повишаване на конкурентоспособността на всички преки и косвени участници в този процес.

1.2. Добри практики за дигитална трансформация

За бърза и успешна адаптация на висшето образование към промените, както и с цел идентифициране на необходимите в дигиталната икономика умения и компетенции, би било полезно да се проучат някои добри примери за дигитална трансформация. Това, от своя страна, може да послужи за насоки в изработването на политики и стратегии за дигитална трансформация и в други сфери на икономическия и обществения живот, както и за повишаване дигиталната грамотност на населението. За подобряване качеството на образованието, в т.ч. и във висшата му степен, могат да се разгледат добри практики и опит в частния бизнес и публичната администрация.

Дигиталната трансформация в бизнес сектора е резултат от използването на цифрови технологии за изпълнение на съответните дейности. Най-често това се изразява в автоматизация на процесите чрез използването на изкуствен интелект, предлагане на мобилни и онлайн услуги по всяко време на денонощието, използване на дигитални платформи и уеббазирани приложения, използване на облачни системи и големи бази данни, интернет на нещата и др.

Пример в тази връзка е най-голямата компания за играчки в света Hasbro. Тя започва дигиталната си трансформация, като внедрява разнообразни канали за достъп до клиентите, за да създаде персонализирани маркетингови кампании. Новият подход позволява на компанията да достигне до своите клиенти, използвайки техните препоръки за играчките и игрите, които предлага. Постигнатата ефективност в резултат от дигиталната трансформация на Hasbro повишава приходите на компанията до 5 млрд. долара през 2020 г. (Market Activity: Nasdaq, 2020).

Друг пример е пивоварната компания AB InBev, в която благодарение на облачните системи данните от различните пивоварни се събират и управляват глобално. Това подпомага процеса по вземане на своевременни

решения. Освен това те стартират електронна търговия през мобилно приложение за своите клиенти от малкия и средния бизнес, в резултат на което се повишават продажбите на компанията. Подобна стратегия възприема и Walmart. Компанията създава уебсайт и мобилно приложение, за да позволи на клиентите си да пазаруват онлайн.

Дигиталната трансформация засяга и публичния сектор. Редица публични институции в България предлагат персонализирани и достъпни по всяко време цифрови административни услуги. Това гарантира намаляване на бюрокрацията и прозрачност в дейността на институциите. Израз на такъв тип взаимодействие е и „обслужването на едно гише“, благодарение на което гражданите и бизнесът имат възможност да заявяват, получават и заплащат електронни административни услуги от една точка за достъп.

Добри примери за предоставяне на различни по степен на взаимодействие с клиентите електронни услуги са Националният осигурителен институт, Националната агенция за приходите, Националната агенция „Автомобилна администрация“, МВР, Министерството на външните работи, Министерството на регионалното развитие и благоустройството и др.

На равнище община също има добри примери за дигитална трансформация (Институт по публична администрация, 2016). Сред тях се отличава община Банско. Тя се превръща в Е-община с напълно дигитализирана администрация и с най-висока степен на електронно взаимодействие с гражданите чрез предлагането на над 85 електронни административни услуги, включително и онлайн плащания за тях. Напълно безхартиеният документооборот спестява разходи и време както за гражданите и бизнеса, така и за администрацията. В общините Велико Търново, Русе, Варна, Асеновград са създадени електронни портали за подаване на сигнали, заявки, получаване на информация и консултации по въпроси от различни сфери (Институт по публична администрация, 2022). С това се подобрява ефективността на публичната дейност и се повишава удовлетвореността на гражданите.

Добри резултати в дигитализацията на публичните услуги има в Белгия, Германия, Дания, Италия, Испания, Корея, Естония, САЩ, Австралия, Швеция, Великобритания, Япония, Нова Зеландия. Те са свързани с различни инструменти за електронна идентификация и съответен достъп до услуги онлайн, включително издаването на електронни фактури и осъществяването на разплащания.

За да се осъществи преходът към използването на дигитални устройства, е необходимо, хората да придобият определени дигитални умения и компетенции. Този процес започва в системата на образованието.

В България учениците получават базови знания за различните дигитални устройства и за основните информационни дейности още в началния образователен етап. По-нататък в прогимназиален и гимназиален етап се доразвива тяхната дигиталната грамотност и те надграждат своите дигитални умения. Дигиталната трансформация в средното образование се

изразява в дигитализиране на учебниците, използване на електронни дневници, дигитални класни стаи и платформи за онлайн обучение.

Във висшето образование дигиталните технологии също са успешно внедрени. В резултат на това в по-голямата част от висшите училища в страната са създадени Центрове за дистанционно (и електронно) обучение.

Във връзка с това образователното съдържание се цифровизира, а в процеса на обучение са въведени платформи за електронно и дистанционно обучение. За целите на висшето образование основно се използва платформата Moodle. Тя е внедрена в СА, ВТУ, СУ и др. В РУ се използва платформата Microsoft Teams. В УНСС се прилагат и двете платформи. Дигиталните платформи позволяват, голяма част от учебните материали да се представят в цифрово аудио- и видео- съдържание и да се ползват в удобно за студента време. Така чрез тях се осигурява подготовката на студентите и се подпомага тяхната самоподготовка.

Виртуалните учебни зали дават възможност за провеждане на упражнения и за групова работа на студентите. Комуникацията между тях и преподавателите може да се осъществява в онлайн и офлайн режим чрез различни канали като видеоконферентна връзка, стаи за чат, форуми и др. За целта се използват BigBlueButton (СА, СУ, РУ), Zoom (ВТУ), Google Classroom (РУ) и Google Meet (ВТУ, ИУ-Варна) и др.

Физическите аудитории също претърпяват трансформация. Те се превръщат в дигитални класни стаи и лаборатории, където интерактивното обучение стимулира интереса и желанието на студентите да придобиват нови знания чрез съвременни технологии. Такива класни стаи вече са открити в СА и УНСС.

Облачните технологии също намират приложение в процеса по организиране и провеждане на образователния процес във виртуална среда. Те служат за споделяне и организиране на ресурсите по отношение на провежданите административни дейности. Израз на такъв тип взаимодействие е електронното студентско досие или студентска книжка, които са внедрени в СА, Софийския университет, ИУ-Варна и др. Друга форма са електронните портали за организация на учебния и изпитния процес, каквито има в Стопанската академия и Пловдивския университет.

Изграждането на електронни портали за онлайн услуги е друга много ефективна форма на дигитална трансформация. В УНСС се предлагат онлайн услуги за студенти като подаване на молби, заявки за издаване на документи и осъществяване на онлайн плащания.

Във връзка с внедряването и ефективното използване на новите информационни и комуникационни технологии в учебния процес към висшите училища се създават и различни центрове, подпомагащи този процес – Център за иновационни образователни технологии (РУ, ВУТП), Център за изследване и прилагане на нови информационни и комуникационни техно-

логии (ИУ-Варна), Университетски център за информационни и комуникационни технологии и Университетски център по електронно обучение (СУ), Академичен компютърен център (СА).

2. Дигитална трансформация на висшето образование – цели и приоритети в стратегическите документи

2.1. Акценти в националните и европейските стратегии и програми

В контекста на образованието и обучението дигиталната трансформация е обект на редица политики, стратегии, програми и инициативи и може да се разглежда в няколко направления.

Въпросите, свързани с изграждането на актуални умения и компетенции у обучаемите съобразно потребностите на пазара на труда са широко застъпени в документи като: Стратегия за развитие на висшето образование в Република България 2021–2030 г., Цифрова трансформация на България за периода 2020–2030 г. и Стратегическа рамка за развитие на образованието, обучението и ученето в Република България (2021–2030). Дигиталната трансформация на обучението попада и във фокуса на Програма "Научни изследвания, иновации и дигитализация за интелигентна трансформация" 2021–2027 г., Национална програма „Цифрова България 2025“, „Национална програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030“ и др.

Специален акцент в стратегическия документ „Цифрова трансформация на България за периода 2020–2030 г.“ се поставя върху научните изследвания и иновациите, образованието и обучението и адаптирането на трудовия пазар – образование, обучение и социална защита. Областта на въздействие „Образование и обучение“ съответства на приоритета „Образование и умения“ в Националната програма „България 2030“. Предвидените в нея действия ще допринасят за изпълнението на отделни аспекти от Цел 4 „Осигуряване на приобщаващо и справедливо качествено образование и насърчаване на възможностите за учене през целия живот за всички“ от Целите за устойчиво развитие на ООН. (Цифрова трансформация на България за периода 2020–2030 г.: Стратегически документи, 2020).

Съгласно Стратегията за развитие на висшето образование в Република България 2021–2030 основно предизвикателство, свързано с ускоряващата се динамика на пазара на труда, е разминаването между потребностите на пазара на труда и характера на получаваната във висшите училища подготовка по отношение както на знания, така и на умения и компетентности. Друг аспект на посочените в стратегията предизвикателства е свързан с липсата на съответствие с потребностите на дигиталното поколение и компетентностите, необходими за успешна реализация в условията

на технологична революция. Поради тази причина предвидените в нея приоритетни области за развитие на висшето образование са фокусирани върху повишаване качеството на висшето образование чрез осъвременяване на съдържанието, методите и формите на обучение и ускорено модернизиране и дигитализиране на образователните подходи и практики. Първата цел на стратегията е именно Разработване на устойчив механизъм за осъвременяване на съществуващите и създаване на нови учебни планове и програми, като предвидените дейности по нейното постигане са фокусирани върху утвърждаване на разбирането за компетентностите като динамична система от знания, умения и нагласи и на компетентностния подход като приоритетен във висшето образование. Това ще се постигне чрез развитие на профилите на компетентностите на всяка специалност от гледна точка на изискванията за успешна личностна и професионална реализация в условията на дигитална трансформация, мобилни общества и динамичен пазар на труда. Дигитализацията се насърчава и чрез засилване на обучението по съвременни дигитални технологии и на междудисциплинарните връзки в учебните планове и програми (Стратегия за развитие на висшето образование в Република България 2021–2030 г.: Стратегически документи:, 2021).

На европейско равнище корелацията между уменията и компетенциите на обучаемите във висшите училища и дигитализацията е основен приоритет на EUROPEAN STRATEGY FOR UNIVERSITIES, Digital Europe programme, Digitalization in Central and Eastern Europe: BUILDING REGIONAL COOPERATION и др.

Програмата „Цифрова Европа“ предоставя стратегическо финансиране, за да отговори на обществените предизвикателства, подкрепяйки проекти в пет ключови области, сред които: суперкомпютри, изкуствен интелект, киберсигурност, усъвършенствани цифрови умения и осигуряване на широко използване на цифрови технологии в икономиката и обществото. Програмата не адресира тези предизвикателства самоцелно, а по-скоро допълва финансирането, налично чрез други програми на ЕС. Тя е част от следващия дългосрочен бюджет на ЕС, т.е. от Многогодишната финансова рамка за периода 2021–2027 г. (The Digital Europe Programme: Activities, 2021).

Европейската стратегия за университетите също в значителна степен акцентира върху дигитализацията и в частност дигитализацията на обучението във висшите училища. Стратегията предвижда ЕК, в тясно сътрудничество със заинтересованите страни и държавите–членки, да осигури подкрепа за транснационално сътрудничество за развиване на дигиталните умения и компетенции на студенти от всички възрасти, персонал и изследователи, в контекста на Плана за действие за цифрово образование. Стратегията предвижда още стартиране и внедряване на европейски платформи за насърчаване на сътрудничеството между висши учебни заведения, а чрез

дейностите по Еразъм+ Жан Моне подкрепа на специални мерки за насърчаване усилията на университетите като ключов играч, задвижващ цифровата трансформация в рамките на Общността (European Strategy for Universities, 2022).

Специален акцент върху развиването на дигиталната готовност за реализация на пазара на труда и усвояването на специфични дигитални компетентности се поставя в Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България. Съгласно него се предвижда разработване на унифицирани профили за дигитални умения по ключови професии (ЕСФ) - 2021–2023 г. Разработването на тези профили ще се осъществи, като се вземат под внимание специфичните характеристики и дейности, свързани с упражняването на различни професии. По този начин висшите училища ще имат възможност да адаптират своите учебни програми и дисциплини съобразно изискванията на пазара на труда и да гарантират, че завършващите студенти ще имат относително висока дигитална готовност за своята бъдеща професионална реализация (Национален план за възстановяване и устойчивост на Република България, 2022).

2.2. Намерения и възможности в стратегическите документи на висшите училища от СЦРП

Имайки предвид горепосочените отправни документи, висшите училища в СЦРП включват в своите стратегии за развитие, мандатни програми и оперативни планове конкретни цели, приоритети и дейности, отразяващи специфичния подход на всяко да осигури подготовка на своите възпитаници, адекватна на дигитализиращата се икономика.

В Мандатната програма на *Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“* за периода 2019–2023 г. с цел повишаване на качеството на обучение и преподаване се предвижда продължаване на внедряването на съвременни мултимедийни компютърни системи и ИКТ в учебния процес. Обръща се внимание на разширяването на функционалностите на информационната система за обратна връзка с работодатели, възпитаници, студенти и преподаватели. Предвижда се развитие на модела за учене през целия живот, като се активизира допълнителното квалификационно обучение чрез работата на департаментите и Центъра за квалификация (Мандатна програма на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ за периода 2019–2023 г.: Нормативна база).

Голяма част от посочените активности намират място в Стратегията за развитие на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“ (2017–2025 г.) и в Стратегията за развитие на ПН 3.8. Икономика. Освен това като основен приоритет в сферата „Учебна дейност“ се посочва прилагането на съвременни подходи, средства и методи за обучение, оптимизирането на методологията, методите

на обучение, увеличаване на интерактивните форми на преподаване. Предижда се обогатяване с ново образователно съдържание на съществуващите програми и/или въвеждане на нови дисциплини съобразно условията на дигитализиращата се среда. Друг важен приоритет е развитието на електронни форми за дистанционно обучение, форми за продължаващо обучение и квалификация на кадрите (Мандатна програма на Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ за периода 2019–2023 г.: Нормативна база).

Подготовката на студентите във *филиалите на Висшето училище по агробизнес и развитие на регионите (ВУАРР) в Русе и Велико Търново* е подчинено на основните идеи, заложи в Стратегическия план за развитие на ВУАРР–Пловдив през периода 2021–2030. В разглеждания контекст Планът предижда периодично актуализиране и усъвършенстване на цялата учебна документация чрез включване на учебни дисциплини и методи на обучение, стимулиращи ключовите компетентности за учене през целия живот, чуждоезикови и граждански компетентности, насърчаващи практическото обучение по нови дигитални технологии и пр. Ефективната реализация на тези задачи ще бъде подкрепена и подпомагана от ускорена дигитализация на образователния процес, в т.ч. усъвършенстване на платформите за електронно и дистанционно обучение, поддържане и обновяване на виртуалната библиотека на ВУ, създаване на нови дигитални ресурси (Стратегически план за развитие на ВУАРР–Пловдив: Нормативни документи).

На основата на разгледания стратегически план на ВУАРР е изготвена и Стратегия за развитие на ПН 3.8 Икономика за периода 2021–2030. Нейните специфични инициативи и дейности, касаещи обучението и професионалната реализация на студентите–икономисти, са насочени към: изграждане на висока предприемаческа култура у обучаемите; съвместна преподавателска дейност с експерти от бизнеса; разширяване на сътрудничеството с бизнес партньори от страната и чужбина с цел увеличаване на възможностите за студентски стажове и практики, чрез които в реална среда да се формират нужните умения и компетенции и пр. (Стратегически план за развитие на ВУАРР–Пловдив: Нормативни документи).

В Мандатната програма за дейността на академичното ръководство на *Русенски университет „Ангел Кънчев“* по разглежданата проблематика са предвидени следните основни задачи: изготвяне на учебна документация и учебно съдържание съобразно актуалните потребности и при широко използване на иновативните образователни технологии; разработване и въвеждане на уеббазирани курсове и електронни учебни материали в обучението; добавяне на нови функционалности в системата за електронно обучение eLSe-2. В плановете за развитие се отива още по-далеч, като се заявява намерение за превръщане на основните корпуси на университета в интелигентни смарт корпуси, а впоследствие, с помощта на държавата, те да

се обединят със студентския стол и общежитията в интегриран, цифрово свързан университетски град, който работи като „жива лаборатория“, за да изпробва иновациите и да тества технологиите за интелигентни градове. Реализацията на тези идеи не само ще доведе до модернизация на условията в РУ, но и ще бъде реална демонстрация на приложението на дигиталните технологии в обучението (Мандатна програма за дейността на академичното ръководство на Русенски университет „Ангел Кънчев“: Нормативна база).

В РУ е изготвена и Концепция (програма) за адаптиране на образователната система към дигиталното поколение. Нейната реализация се свежда до: масово и ефективно използване на ИКТ базирани иновационни образователни технологии и дидактически модели; повишаване компетенциите на преподавателите относно приложението на ИКТ в учебния процес; дигитализиране на книжния фонд на библиотеката и публикуването му във виртуалната библиотека; използване в учебния процес на облачни технологии, Интернет на нещата, Интернет на всичко, хуманоидни роботи и пр. (Концепция (програма) за адаптиране на образователната система към дигиталното поколение, 2017).

Стратегията за развитие на *Стопанска академия „Д. А. Ценов“* съдържа 3 приоритета, декомпозирани на няколко стратегически и оперативни цели, които включват и подготовка на обучаемите за дигитализиращата се икономика. В документа се поставя акцент върху: осигуряване на съответствие между образователните продукти на СА и изискванията на потребителите на кадри и на самите кадри; развиване и обогатяване на електронните ресурси за обучение, както и на дистанционни електронни образователни продукти в областта на икономиката, туризма и администрацията и управлението; осигуряване на възможности за обучение в различни форми на хора от всички възрасти и пр. (Стратегия за развитие на Стопанска академия „Д. А. Ценов“: Стратегии, 2018).

В Мандатната програма за развитието на Стопанска академия „Д. А. Ценов“ през мандат 2020–2024 г., наред с общоприетите, се съдържат и по-специфични дейности, свързани с конкретните възможности на ВУ да подготви студентите за живот и работа в дигиталното пространство. Предвижда се и се реализира оборудване на аудитории за интерактивно обучение с интерактивни дъски, за провеждане на видеолекции и видеоконференции, както и разширяване използването на функционалностите на съществуващата платформа Moodle. Планират се стимули за преподавателите, използващи иновативни техники на преподаване. Разработват се подходящи курсове, обучителни модули и специализации, насочени към „учене през целия живот“, като се акцентира върху електронно базираното обучение. Предвиждат се дистанционни обучителни курсове, предлагани съвместно с експерти от практиката, както и увеличаване на майсторските класове на специалистите–практици. Заявени са намерения за развитие на нови образователни проекти с бизнеса (инкубатор, летни школи, видеолекции,

кариерни събития и др.). Ще бъде осигурена подкрепа за създаване на учебни студентски компании към ВУ, например туристическа агенция. Подготвят се споразумения с бизнес организации за предоставяне на софтуер за обучението на студентите (Мандатна програма: Стопанска академия "Димитър А. Ценов").

Представените приоритети, цели и мерки на висшите училища от СЦРП не изчерпват цялото съдържание на техните намерения за усъвършенстване на обучението на студентите–икономисти в унисон с наблюдаваната дигитална трансформация. Динамиката на икономическите и обществените промени предполага бърза и адекватна реакция, която невинаги съвпада с предварително планираните мерки, а много често и ги надхвърля както по обем, така и по съдържание. В този смисъл дейността на анализиранияте ВУ за справяне с предизвикателствата на ускорената дигитализация е по-мощна и по-конкретна от разглежданата, което предполага и едно по-високо ниво на подготовка на обучаемите в изследвания контекст.

3. Проучване и анализ на готовността на студентите–икономисти за адаптация и реализация в дигитализиращата се среда

3.1. Методология на анкетното проучване

На основата на направените обобщения и заключения на разгледаните теоретични постановки и стратегически документи и предвид изведените добри практики се проведе анкетно проучване сред студентите–икономисти от висшите училища в СЦРП. Целта е, чрез самооценка да се установи степента на тяхната готовност за трудова реализация в условията на дигитална трансформация. В проучването се включиха студенти от 4 висши училища в района, в които се осъществява обучение в ПН 3.8 Икономика – Стопанска академия „Д. А. Ценов“, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, Русенски университет „Ангел Кънчев“ и Висше училище по агробизнес и развитие на регионите, представено от двата му филиала в гр. Русе и гр. Велико Търново. Предвид заложения критерий за изследване мнението само на студентите по икономика, извън неговия обхват останаха 3 университета от СЦРП, които са прекратили или изобщо не провеждат обучение в посоченото професионално направление: Техническият университет – Габрово, Националният военен университет „Васил Левски“ – В. Търново и филиалът на Медицинския университет – Варна във В. Търново.

Анкетното проучване се реализира в електронен формат през периода м. септември – м. октомври 2022 г. Линк към въпросника беше изпратен до над 300 студенти по икономика от различни образователно-квалификационни степени, форми на обучение и специалности в посочените висши

училища. Отговори са получени от 126 студенти, които формират извадката от доброволни отговори на изследването. При осъществяване на анкетното проучване е гарантирано запазването на анонимността на респондентите.

За установяване на тяхното мнение в контекста на проектната проблематика беше разработена анкетна карта, която съдържа 23 въпроса от различен тип – многовариантни, дихотомни, отворени, ликертова скала, бална оценка и др. В структурно отношение анкетата има четири раздела. Чрез въпросите в първия раздел се събират основни социално-демографски данни от респондентите и се определя профилът на целевата група. Вторият раздел съдържа въпроси, чрез които анкетираните оценяват текущото състояние на своята подготовка и конкретизират сферите, в които не се чувстват достатъчно компетентни. Въпросите в третия раздел са насочени към оценка на средата за обучение, осигурявана от съответното висше училище и препоръки за нейното усъвършенстване. Четвъртият раздел обхваща въпроси, които предоставят информация за визията на обучаваните относно областите и начините за подобряване на подготовката и повишаване на готовността за професионална реализация.

3.2. Анализ на резултатите

3.2.1. Социално-демографска характеристика на респондентите

Навлизането на дигиталните технологии променят съществено начина на живот и труд на хората. Те изискват от отделния човек, непрекъснато да усвоява нови знания и умения, да повишава своята квалификация и да се самоусъвършенства. Това се потвърждава и от получените данни от проведеното анкетно проучване. Според информацията в Таблица 1 сред респондентите има представители на всички посочени възрастови групи. Най-голям дял имат студентите–икономисти на възраст над двадесет години (78,6%), което показва осъзнат и зрял избор, формално да се надграждат знания и умения, дори и през по-късните етапи от живота. Сред тях преобладават тези между 20 и 35 години, които са 50% от всички запитани. Логично с нарастването на възрастта броят на студентите намалява и тези над 50 г. формират най-малък дял (1,6%). Съотношението на анкетираните по пол е 2:1 в полза на жените.

СЦРП предоставя много възможности за обучение, а навлизането на дигиталните технологии улеснява още повече този процес. Студентите имат избор да се обучават както в държавни, така и в частни образователни институции. Сред анкетираните най-голям дял имат обучаемите в държавните висши училища – 80,2%, като най-много са възпитаниците на СА, следвани от представителите на ВТУ и РУ. В частното ВУАРР се обучават близо 20% от респондентите – съответно 13,5% във филиал Велико Търново и 6,3% във филиал Русе. Преобладаващата част от запитаните студенти по икономика са в бакалавърската степен на висшето образование (89%), няма

участници в степен „професионален бакалавър“, а тези в магистърска степен са малко над 10%.

Таблица 1

Социално-демографски данни за респондентите

Критерий	Възможни отговори	Относителен дял на респондентите
Възраст	До 20 г.	21,4%
	20-35 г.	50%
	36-50 г.	27%
	Над 50 г.	1,6%
Пол	Мъж	33,3%
	Жена	67,7%
Висше училище	СА „Д. А. Ценов“	39,7%
	ВТУ	36,5%
	БУАРР	19,8%
	РУ „Ангел Кънчев“	4%
Степен на висшето образование	Професионален бакалавър	0%
	Бакалавър	88,9%
	Магистър	11,1%
Форма на обучение	Редовно обучение	38,1%
	Задочно обучение	59,5%
	Дистанционно обучение	2,4%
Специалност	Финанси	23,8%
	Счетоводство и контрол	25,4%
	Бизнес информатика	8,7%
	Аграрна икономика	7,9%
	Други	34,2%

В съвременните условия студентите имат и големи възможности по отношение на формите на обучение, което дава възможност за съчетаване на работа и учене. Респондентите в настоящото проучване са участници и в трите основни форми на обучение – редовна, задочна и дистанционна. Изборът на икономически специалности също е разнообразен. От анкетираните студенти най-голям дял имат изучаващите финанси и счетоводство и контрол, които съставляват почти половината от запитаните, бизнес информатика са избрали 8,7%, а аграрна икономика – 7,9%. Останалите студенти се обучават в други икономически специалности като: маркетинг, международни икономически отношения, икономика, стопанско управление и др.

3.2.2. Самооценка на възможностите, уменията и компетенциите на респондентите

Дигиталната готовност може да се разглежда в два взаимосвързани аспекта. Първият включва използването на електронни устройства в личния и професионалния живот, а вторият касае уменията, които трябва да се притежават, за да се борави свободно и сигурно с тези устройства.

Във връзка с първия аспект на студентите бе зададен въпросът: „Какви електронни устройства използвате и колко често?“. Анализът на резултатите показва, че много малка част от тях използват електронна книга всеки ден – само 8,7%, а над половината (54,8%) въобще не употребяват такава. Подобна е картината и по отношение използването на таблет – само 13,5% боравят с това устройство всеки ден, а почти половината (46,8%) въобще не го използват. Логично и очаквано в съвременните условия всички респонденти, с изключение на един, използват смартфон всеки ден. Половината от тях (50,8%) боравят с лаптоп всеки ден, а 40,5% – с настолен компютър. И двете устройства се използват всеки ден от 20% от студентите. Положителен момент за степента на използване на последните две дигитални устройства е фактът, че няма студент, който е отговорил, че не използва нито едно от тях. Въпреки това 29% от респондентите използват посочените устройства (лаптоп и настолен компютър) само няколко пъти месечно или няколко пъти годишно. Това е неблагоприятен момент предвид факта, че честотата на използване на електронните устройства може да послужи като косвен показател за оценка на дигиталната грамотност на респондентите. Липсата на опит в работата с електронни устройства предполага и ниска степен на дигитална компетентност.

Самооценката на студентите за работа с електронните устройства обаче показва, че само 10,3% от тях изпитват затруднения, когато ги използват (Фигура 1). Почти половината от респондентите (46%) се чувстват уверени да работят с дигиталните устройства без чужда помощ, а други 43,7% дори смятат, че могат да помогнат и на някой друг.

Фигура 1. Самооценка на студентите за способността им за работа с електронни устройства

Това несъответствие между честотата на използване на дигиталните устройства и самооценката на респондентите за възможностите им да се справят в работата с тях може да насочва към надценяване на способностите. Високата самооценка на уменията им обаче показва увереност, която е важно условие за намирането на решения в определени проблемни ситуации. Способността за решаване на проблеми, възникнали при използване на дигиталните технологии, е част от общоприетата в Европа скала за оценка на дигиталните компетенции DigComp.

По отношение достъпа до интернет 95,2% от респондентите заявяват, че имат такъв всеки ден. Това е свидетелство за желанието на студентите да осъществяват виртуално голяма част от ежедневните си дейности във всички сфери на икономиката – комуникация, търговия, финансови разплащания, реализиране на обществени права и задължения, развлечение и др. Само 4% от отговорилите на въпроса имат интернет само вкъщи или само на работното място и в университета, а един е заявил, че въобще няма достъп до глобалната мрежа.

В унисон с направеното заключение са и резултатите от анализа на дейностите, за които се използват електронните устройства и интернет. Една трета от респондентите (34,1%) извършват поне пет-шест дейности онлайн, а над една четвърт (27,8%) изпълняват всичките осем дейности, включени в анкетата. Това дава основание да се предположи, че по-голяма част от респондентите притежават дигитални умения, които са над средното равнище, за да извършват тези дейности. Посочените по-горе данни, освен това, са свидетелство за тенденцията към прилагане на новите технологии в обществено-икономическия живот и утвърждават нарастващата им роля за изпълнението на редица икономически и обществени дейности.

Електронните устройства и интернет се използват най-вече за търсене на информация и за комуникация – съответно от 96,8% и 94,4% от респондентите (Фигура 2). Това е логично, тъй като чрез тях се постигат гъвкавост и удобство при изпълнение на посочените дейности. За обучение те се използват от 90,5% от отговорилите на анкетата. Това не е изненадващо предвид факта, че пандемията от Ковид 19 ускори и задълбочи процеса на дигитална трансформация в образованието.

Над две трети от респондентите (74,6%) използват електронните устройства и интернет с цел развлечение. На около две трети от тях електронните устройства служат за търсене и покупка на стоки (69%) и за споделяне на информация (62,7%). Това е пряко следствие от голямото разнообразие от развлекателни и търговски услуги, които благодарение на новите технологии са достъпни навсякъде и по всяко време.

Фигура 2. Използване на електронни устройства и интернет

Най-малка част, приблизително половината, от анкетираните свързват електронните устройства и интернет с електронните разплащания (54,8%) и с професионалната си дейност (54%). Последното е логично предвид това, че не всички студенти работят, но това може да означава и ниска степен на дигитална трансформация в някои сфери на бизнеса.

На въпроса как използват електронните устройства и интернет в обучението си, вкл. и извън принудителните периоди на дистанционно обучение, 46,7% от анкетираните студенти отговарят, че го правят по време на лекции, когато преподавателят прави препратки към различни електронни източници на информация, а 47,6% заявяват, че използват електронните устройства, за да се консултират с преподавателите и колегите си по проблематиката на дадена дисциплина/тема (Фигура 3). Значително по-висок е дялът на отговорилите, когато става дума за представянето на доклади, презентирането на решения на казуси и др. по време на семинарни занятия и обучения – 60,3%. Още по-висок е дялът на отговорилите, че използват електронни устройства при самоподготовка и за търсене на допълнителна информация, съответно 78,6% и 82,5%, което е обяснимо от естеството на самоподготовката – търсенето на актуална информация в съвременното информационно общество се случва най-вече в интернет пространството и в дигитална среда, осигуряваща достъп до огромен обем разнообразни ресурси и литературни източници.

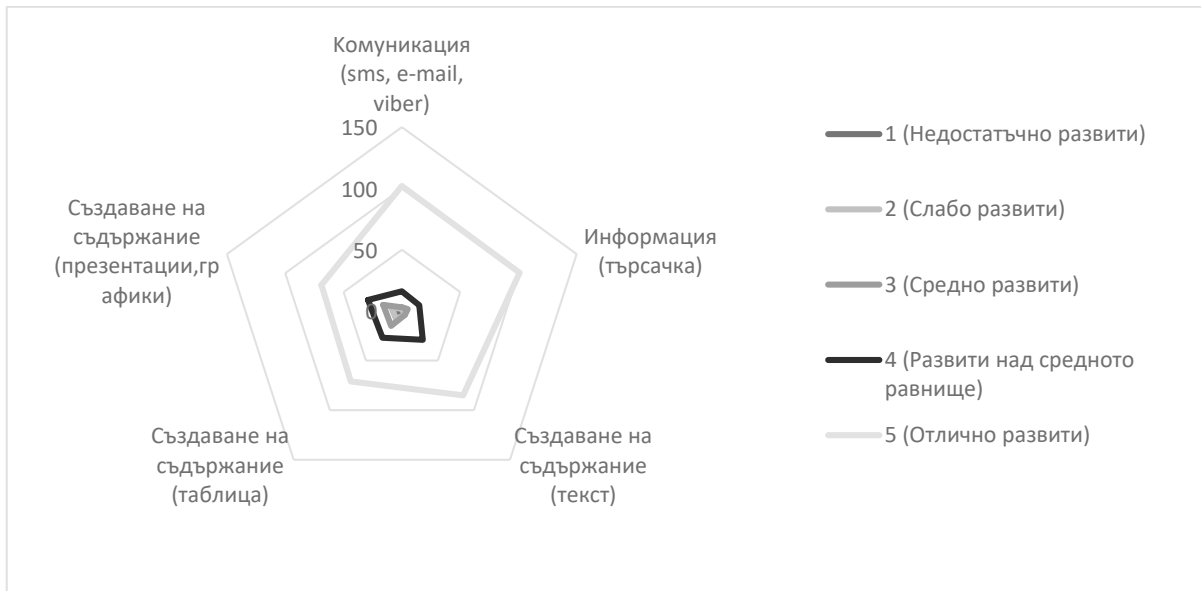
Фигура 3. Използване на електронните устройства и интернет в обучението

Впечатление прави, че значителна част от анкетираните студенти (65,1%) внимават преди да предоставят лична информация в интернет (адрес, телефон, лични и банкови данни, снимки и др.), което означава, че те са наясно с проблема за дигиталната сигурност и защита на данните. От друга страна – едва 30,2% от студентите категорично смятат, че могат да защитят информацията, която предоставят в интернет, което означава, че според тяхната самооценка им липсват необходимите умения и компетенции за обезпечаване на дигиталната им сигурност. Близки по стойности са и отговорите по отношение оценката на надеждността на информацията – 32,5% смятат категорично, че могат да я оценят, 34,9% са по-скоро съгласни, а приблизително 40% от анкетираните не могат да преценят или са несъгласни с твърдението. Тези данни са притеснителни не само от гледна точка на дигиталните умения и компетентности, но и от гледна точка на функционалната грамотност на обучаемите, възможността им да мислят критично и да анализират различни ситуации.

Както бе посочено по-горе, за използването на електронните устройства са необходими определени дигитални умения, които за целите на настоящия анализ са групирани в четири области (комуникация, информация, създаване на съдържание и решаване на проблеми). Те, от своя страна, са разделени в две нива (базови и напреднали).

Сред базовите умения най-голяма част от респондентите (81%) (Фигура 4) са посочили, че владеят отлично комуникацията чрез sms, e-mail, Viber, Messenger и др. подобни приложения и търсенето на информация чрез различни браузъри. Това кореспондира с отговорите на един от предходните въпроси, че електронните устройства се използват най-вече за търсене на информация и за комуникация. Сред базовите умения за създаване на съдържание, според самооценката на респондентите, най-развити са тези за обработка и съхраняване на текст – две трети (67,5%) от запитаните са

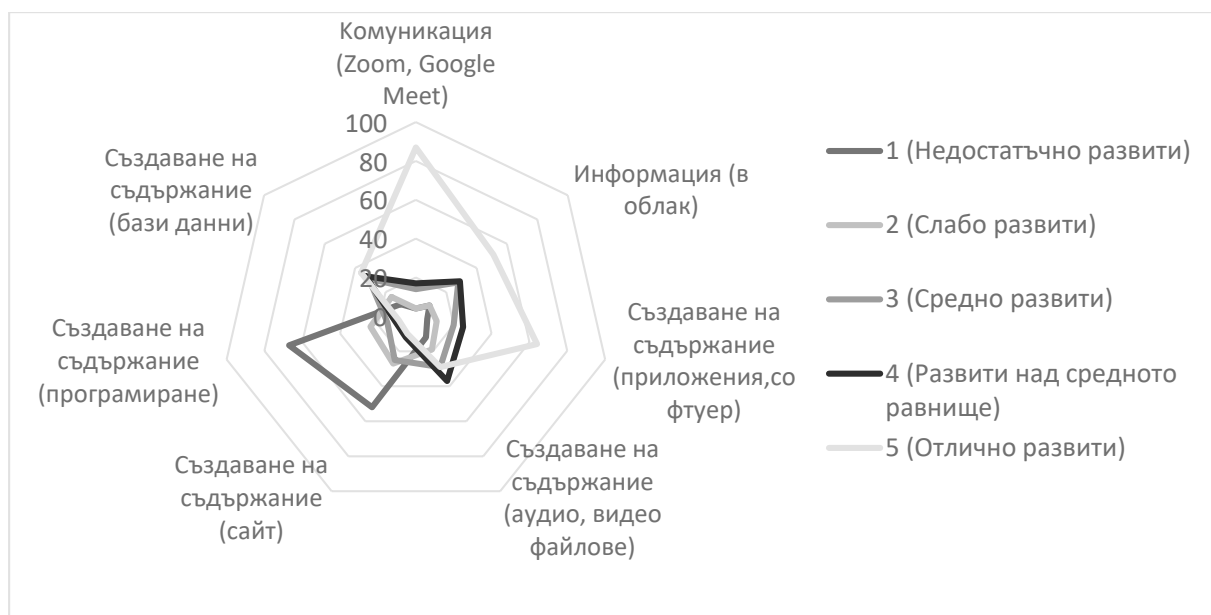
посочили, че ги владеят отлично. Същата степен на подготовка са отбелязали малко над половината от анкетираните при създаването и ползването на електронни таблици (56,3%) и изготвянето на презентации, графики, фигури и др. (54,8%). Средно 22,5% от респондентите са посочили, че владеят над средното равнище умения за създаване на съдържание (текстообработка, създаване на таблици, графики, презентации и др.).

Фигура 4. Базови дигитални умения (самооценка)

Резултатите от анализа като цяло показват, че над 90% от анкетираните притежават умения на и над средното равнище в разгледаните пет области. Средно само 3% са посочили, че притежават недостатъчно развити умения в тези сфери. Това може да се обясни с факта, че придобиването на тези умения не изисква твърде много ресурс (времеви, финансов, технически и т.н.), а и те са абсолютно необходими в процеса на обучение в съвременните условия. Освен това 50% от анкетираните са млади хора, на възраст между 25 и 35 години, които по-често имат интерес към новите технологии и по-сериозна мотивация за тяхното използване.

Не такава е картината по отношение дигиталните умения в сегмента за напреднали. На Фигура 5 се вижда, че половината от респондентите (53,2%) са определили като недостатъчно развити уменията си за програмиране, а други 41,3% считат, че нямат умения за изработване на сайтове и приложения. Само 7,5% са на мнение, че имат отлични умения за извършване на тези дейности. Почти 1/3 от анкетираните (29,4%) определят като развити над средното равнище уменията си за редактиране на снимки, аудио- и видеофайлове чрез специализиран софтуер.

Фигура 5. Дигитални умения за напреднали (самооценка)

Най-голяма част от респондентите (69%) са посочили отлични умения отново в сферата на комуникацията, но този път чрез приложения като Zoom, Google Meet и др. Други 24,6% смятат, че тези им умения са развити на и над средното равнище. Предвид това, че в последните две години обучението принудително (поради пандемията от Ковид 19) се осъществява в онлайн формат, този резултат е очакван. Самооценката на студентите по отношение компетенциите им да теглят и инсталират приложения и софтуер е по-ниска – 50% смятат, че притежават отлични умения в тази сфера. Уменията за използване на облачните системи за споделяне и организиране на информация също са относително добре развити сред анкетираните – 40,5% посочват, че имат отлично развити умения, а други 45% имат умения в тази сфера на и над средното равнище.

По отношение уменията на респондентите за работа с универсални приложения (MS Office и др.) се потвърждават резултатите от предходния анализ, а именно, че студентите притежават много добре развити умения в тази област – 38,1% са посочили, че владеят отлично пакета от приложения за обработка на текст, данни, за създаване на презентации и др., а други 33,3% са определили своята подготовка като много добра. Все още обаче има студенти (5,6% от анкетираните), които или не притежават, или в много ниска степен владеят умения за работа с универсални приложения. Съобразно спецификата на своята специалност, по-голямата част от студентите (37,3%) са отговорили, че не притежават умения за работа със специализирани приложения (SPSS, STATA, счетоводни програми, ERP системи и др.), 7,1% ги владеят отлично и 5,6% на професионално ниво. Въз основа на представените резултати се налага необходимостта от организиране на обучения за повишаване на дигиталната компетентност на студентите както за работа с универсални, така и със специализирани приложения. Това ще

повиши тяхната пригодност за работа в условията на дигитална трансформация и ще повиши възможностите им за реализация на пазара на труда в условията на дигитална трансформация.

В контекста на проучването изследователският екип поставя и въпроса за оценка степента на притежаваните от студентите меки умения като конкретизацията се свежда до самооценка по петобална скала (1 – недостатъчно развити; 5 – отлично развити) на тринадесет меки умения (Таблица 2).

Таблица 2

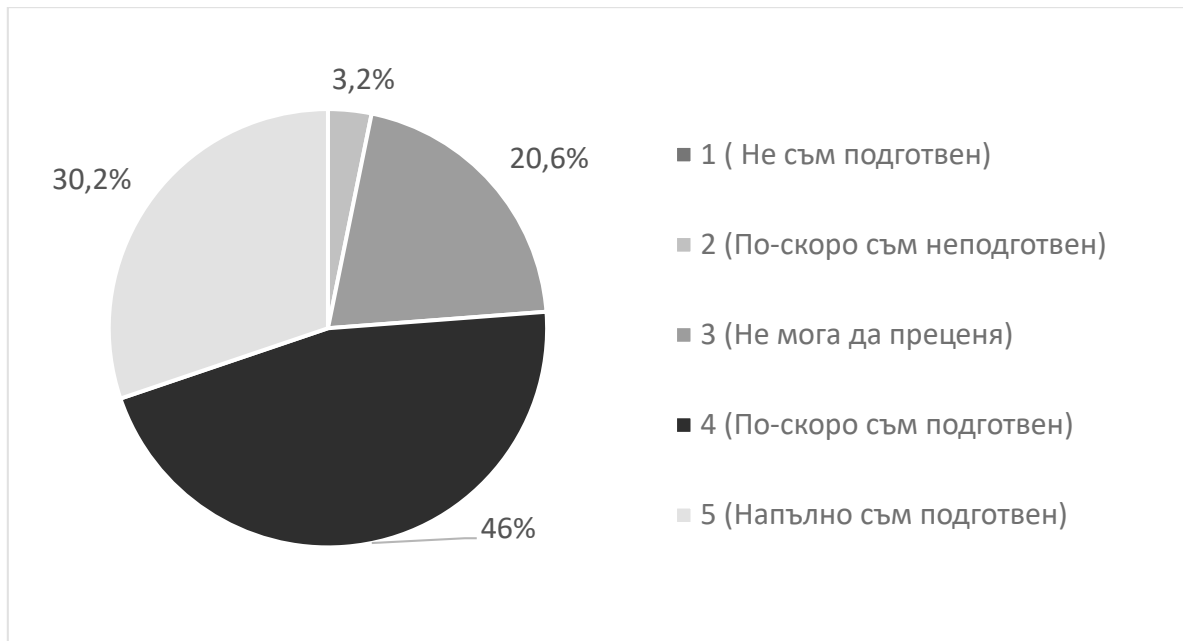
Притежавани меки умения от респондентите

Умение/Оценка		5	4	3	2	1	Общо
Работа в екип	Брой отговорили	77	34	12	2	1	126
	Относителен дял (в %)	61,11	26,98	9,52	1,59	0,79	100
Адаптивност	Брой отговорили	68	42	14	1	1	126
	Относителен дял (в %)	53,97	33,33	11,11	0,79	0,79	100
Организираност	Брой отговорили	79	36	7	4	0	126
	Относителен дял (в %)	62,70	28,57	5,56	3,17	0,00	100
Отговорност	Брой отговорили	93	25	6	2	0	126
	Относителен дял (в %)	73,81	19,84	4,76	1,59	0,00	100
Приоритизация	Брой отговорили	66	42	14	4	0	126
	Относителен дял (в %)	52,38	33,33	11,11	3,17	0,00	100
Способност да се рискува	Брой отговорили	37	47	32	9	1	126
	Относителен дял (в %)	29,37	37,30	25,40	7,14	0,79	100
Креативност	Брой отговорили	47	47	25	7	0	126
	Относителен дял (в %)	37,30	37,30	19,84	5,56	0,00	100
Критично мислене	Брой отговорили	43	48	27	8	0	126
	Относителен дял (в %)	34,13	38,10	21,43	6,35	0,00	100
Умения за учене	Брой отговорили	67	38	18	2	1	126
	Относителен дял (в %)	53,17	30,16	14,29	1,59	0,79	100
Комуникативност	Брой отговорили	66	43	15	2	0	126
	Относителен дял (в %)	52,38	34,13	11,90	1,59	0,00	100
Мотивиране на хора	Брой отговорили	44	49	26	5	2	126
	Относителен дял (в %)	34,92	38,89	20,63	3,97	1,59	100
Разрешаване на конфликти	Брой отговорили	50	48	24	1	3	126
	Относителен дял (в %)	39,68	38,10	19,05	0,79	2,38	100
Емпатия	Брой отговорили	39	41	29	11	6	126
	Относителен дял (в %)	30,95	32,54	23,02	8,73	4,76	100

Анализът на получените резултати разкрива, че 61,1% от респондентите смятат, че притежават отлични умения за работа в екип, докато едва 1 лице (0,79%) определя, че има недостатъчно развити такива. Като причина за високата самооценка на посоченото умение може да се посочи широката палитра от практически упражнения, казуси, ролеви игри и курсови задания, които в обучението си студентите разработват в екипи. По този начин те не само натрупват умения за съвместна работа, но и придобиват увереност за тяхното високо ниво на владене. По отношение на адаптивността 54%

смятат, че това им умение е отлично развито, 33,3% определят, че притежават много добра адаптивност, 11,1% – добра и едва 0,79% са на мнение, че са слабо или недостатъчно адаптивни. Впечатление прави, че за умения като организираност и отговорност са регистрирани най-високи равнища на владееене според анкетираните лица, съответно 62,7% и 73,8%. В същото време сред запитаните няма такъв, който да смята, че не е достатъчно организиран и отговорен. В значителна степен, обяснение за получените данни може да се търси в естеството на тези две умения – те не предполагат професионален опит и натрупване единствено в бизнес среда, както и във факта, че значителна част от анкетираните не са се сблъскали директно с условията на пазара на труда и с конкретни ситуации, изискващи прилагане на посочените две умения. Аналогични са резултатите и при приоритизацията, уменията за учене и комуникативността – над 50% от анкетираните лица са самооценили тези си умения като отлични. Най-ниско анкетираните оценяват уменията си да рискуват, да мислят критично, да мотивират хора и проявяват емпатия – едва 1/3 от тях смятат, че притежават отлично ниво на владееене на всяко от тези умения. Изследваните меки умения и равнището на тяхното владееене са от изключителна значимост за успешната професионална реализация на студентите–икономисти на пазара на труда. Анализът на резултатите сочи, че анкетираните оценяват като относително високо нивото на владееене на изследваните меки умения.

По отношение самооценката на респондентите относно тяхната готовност за реализация на пазара на труда повече от $\frac{3}{4}$ от анкетираните смятат, че са достатъчно подготвени (Фигура 6). Като напълно подготвени се определят 30,2%, а 46% са по-скоро съгласни, че са подготвени за трудова реализация. Едва 3,2% се чувстват по-скоро неподготвени и нито един не смята, че не е подготвен. Тези резултати са много важни по отношение комплексната оценка на обучението и настоящото анкетно проучване. Сравнително високият дял на отговорилите уверено, че са готови за реализация на пазара на труда, означава, че анкетираните оценяват високо своето обучение и натрупаните знания, умения и компетенции, както и тяхната релевантност към изискванията на пазара на труда.

Фигура 6. Самооценка на готовността за реализация на пазара на труда

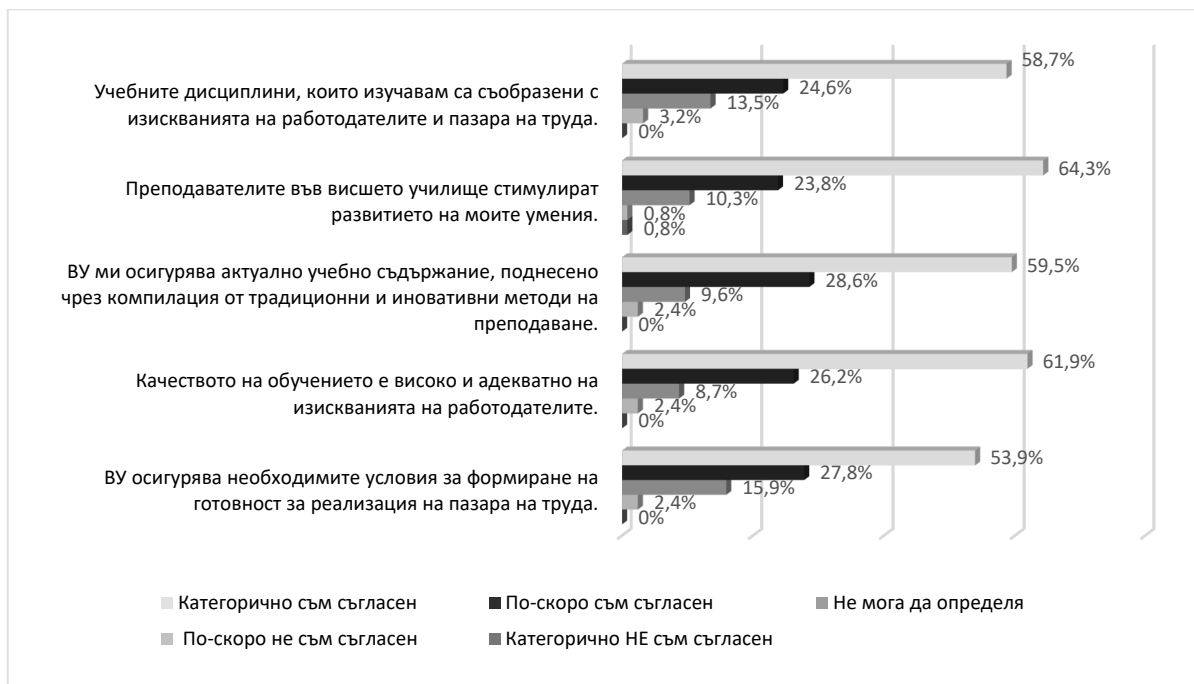
3.2.3. Оценка на средата за обучение

Оценката на средата, в която се обучават студентите по икономика, се основава на отговорите на следващите няколко въпроса. Най-напред респондентите трябва да посочат какви инструменти за електронно обучение се използват във висшето училище, в което се обучават. Тъй като на този въпрос може да бъде даден повече от един отговор (Фигура 7), 82,5% от запитаните посочват възможността за използване на електронна поща, 80,2% – лекции/упражнения във виртуална класна стая и 72,2% – цифрова платформа за онлайн обучение (Google Classroom, Moodle и др.). Повече от половината имат възможност да решават електронни тестове за оценка на знанията (67,5%) и интерактивни онлайн тестове за самоподготовка (57,1%), а също така имат достъп до предварително записани видео/аудио лекции (54%). Около и над 1/3 от респондентите посочват, че във висшето училище използват за обучение социални мрежи (Facebook Courses) – 30,2%, онлайн форум (31,7%) и чат стая за комуникация с лекторите (46%). Получените резултати показват, че изследваните висши училища успешно се справят с предизвикателствата на новата икономическа и социална реалност, като внедряват и прилагат различни инструменти за електронно обучение. Използването на широк набор от дигитални инструменти е в съответствие със стратегическия документ „Цифрова трансформация на България за периода 2020–2030 г.“ и е доказателство за прогресивната трансформация на висшето образование в страната.

Фигура 7. Инструменти за електронно обучение, използвани в съответното висше училище

Върху оценката на средата за обучение влияе и мнението на студентите относно формирането на готовност за реализация на пазара на труда. Оценяват се пет критерия (твърдения) по петобална скала (1 - категорично не съм съгласен; 5 - категорично съм съгласен). Получените отговори са сходни (Фигура 8).

Фигура 8. Оценка на студентите относно формирането на готовност за реализация на пазара на труда

Първото твърдение е свързано с осигуряване от висшето училище на необходимите условия за готовност за трудова реализация като: качествена дигитална и материална инфраструктура, компетентни и практически ориентирани преподаватели, поддържане на интензивни връзки с бизнеса. Повече от половината от анкетирани са категорично съгласни с това твърдение (53,9%), по-скоро съгласни са 27,8%, само 2,4% по-скоро не са съгласни, а категорично несъгласни няма. По отношение твърдението относно качеството на обучението и неговата релевантност на изискванията на работодателите в съответното професионално направление категорично са съгласни 61,9% от обучаваните, по-скоро съгласните са 26,2%, а един е категорично несъгласен (0,8%). Във връзка с осигуряването на актуално учебно съдържание чрез компилация от традиционни и иновативни методи на преподаване, съобразени с образователните потребности на студентите, 59,5% от тях категорично са съгласни, по-скоро съгласните са 28,6%, а 2,4% по-скоро не са съгласни. На твърдението, че преподавателите стимулират развитието на уменията на своите възпитаници, най-голям дял имат категорично съгласните (64,3%), по-скоро съгласни са 23,8%, 10,3% не могат да преценят, а категорично несъгласен е само един от запитаните (0,8%). И накрая по повод съответствието на учебните дисциплини с изискванията на работодателите и пазара на труда 58,7% от респондентите изразяват категорично съгласие, 24,6% по-скоро могат да се съгласят с това твърдение, 3,2% са по-скоро несъгласни, а категорично несъгласни няма.

Така представените резултати показват, че студентите като цяло са доволни от обучението, което получават, като най-категорично е тяхното положително мнение относно стимулиращия подход на преподавателите и качеството на обучението съобразно избраното професионално направление. По-колеблива сред посочените твърдения е удовлетвореността от актуалността на учебното съдържание, методите на преподаване и общите условия за подготовка за пазара на труда. Най-голямо неодобрение, макар и не категорично, има по отношение съответствието между изучаваните учебни дисциплини и потребностите на работодателите. Това мнение на студентите е съотносимо с изведеното в Стратегията за развитие на висшето образование предизвикателство, свързано със синхронизиране на потребностите на пазара на труда и характера на получаваните във висшите училища знания, умения и компетентности (Стратегия за развитие на висшето образование в Република България 2021–2030 г.: Стратегически документи:, 2021). Направеният анализ показва, че формирането на готовност на студентите за реализация на пазара на труда като цяло може да става и по-добро, като се акцентира върху придобиването на аналитични, дигитални и социални компетентности.

Наред с удовлетвореността си от обучението, повечето анкетирани студенти са отправили препоръки към висшето училище, в което се обучават. Основната препоръка е свързана с желание за посещения в реална

работна среда, по възможност свързана с изучаваната специалност. В унисон със заявеното си по-горе неodobрение студентите предлагат увеличаване на практическата насоченост на изучаваните дисциплини и значително намаляване на „сухата теория“. Друга препоръка е, периодично да се обновява университетската среда и да се закупува ново оборудване. И не на последно място следва да се отбележи желанието на студентите да се обучават присъствено.

3.2.4. Повишаване готовността на студентите за реализация на трудовия пазар

Предвид направената дотук самооценка на притежаваните умения и въз основа на оценката на образователната среда е необходимо да се установят потребностите и възможностите на студентите за продължаване на обучението и поддържане на подготовката им в съответствие с динамичните изисквания на трудовия пазар.

В тази връзка на бъдещите икономисти беше поставен въпросът, в коя област се нуждаят от допълнителна подготовка, за да се чувстват уверени в дигиталната среда. Почти 30% от респондентите посочват необходимостта от подобряване на компетентностите относно разрешаването на проблеми, възникнали в процеса на използване на дигиталните технологии (Фигура 9). За 26% от особена важност е наличието на повече знания и умения за използване на програми за сигурност на дигиталните устройства, с които работят. Определена потребност от обогатяване на уменията за създаване на дигитално съдържание изпитват 15% от запитаните. Малко над 10% посочват, че имат нужда от допълване на дигиталните си компетентности: 4,7% не се чувстват достатъчно подготвени да търсят и обработват информация, а 5,5% – да използват програми и приложения за комуникация, което напълно кореспондира с установения по-горе дял на студентите със слаби умения за работа с универсални приложения. Предвид скоростта на противчащите трансформационни процеси обезпокоителен е фактът, че почти 19% категорично отхвърлят потребността от усвояване на допълнителни дигитални умения. Въпреки това, трябва да се отбележи, че по-голямата част от запитаните (над 80%) осъзнават обективната необходимост от разширяване и задълбочаване на наличните знания и умения, могат да оценят нивото на подготовката си и конкретно да определят областта, в която не се чувстват достатъчно компетентни. На тази основа могат да се изведат конкретни направления за подобряване дигиталната компетентност на студентите и да се определят акцентите в учебните планове и програми на специалностите, предлагани от висшите училища в СЦРП.

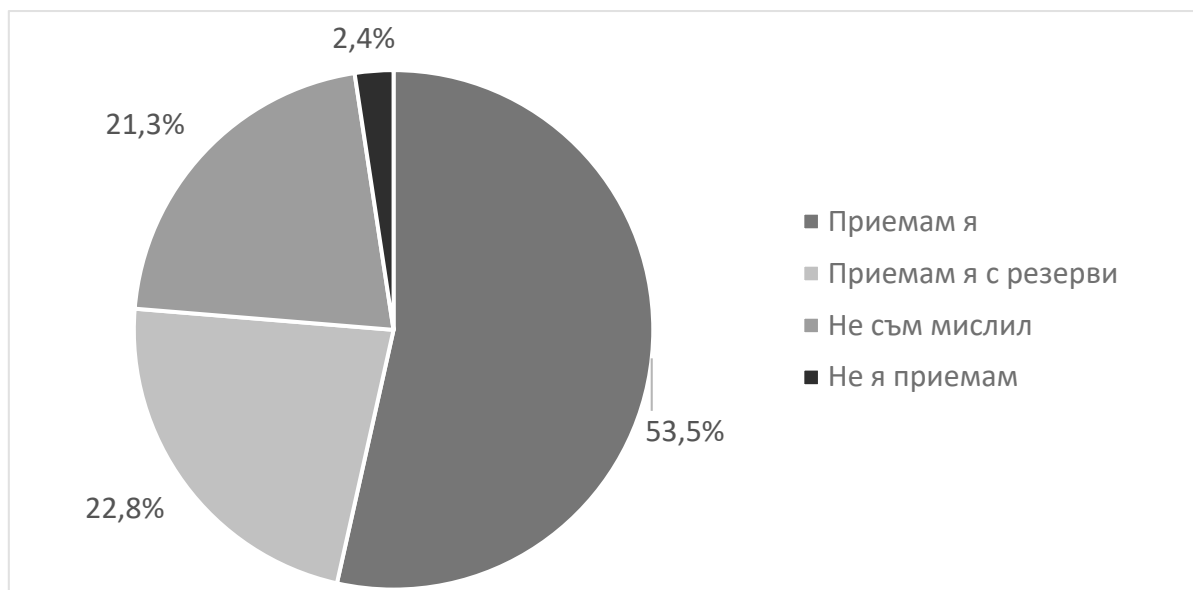

Фигура 9. Области, в които е необходима допълнителна подготовка

Наред с дигиталните умения, съвременните специалисти трябва да притежават и множество меки умения. Комбинацията от двата вида умения се превръща в главно условие за бърза адаптация на бъдещите кадри към променящата се среда. На въпроса дали са мотивирани да придобиват нови дигитални и меки умения, над 88% от анкетиранияте са отговорили положително, 10% се колебаят и само 1,6% не изпитват потребност от тях. Високата мотивация на студентите–икономисти да усвояват актуални умения показва, че те оценяват тяхното значение и ги разглеждат като важна част от своята подготовка. Придобиването на нови умения за използване на дигитални инструменти, системи и приложения, в съчетание с усъвършенстването на уменията, базирани на личностните характеристики и способностите за взаимодействие с други хора, ще допринесе за високата конкурентоспособност на обучаемите и за бързия им преход от образование към заетост.

Формиралата се обективна необходимост от наличие на множество компетентности, динамично развивани съобразно потребностите на трансформиращата се икономика, налага, хората да изградят нагласа за учене през целия живот. Почти 54% от респондентите убедено подкрепят тази идея, още близо 23% я приемат, макар и с известни резерви, 21% не са мислили по въпроса и едва 2,4% категорично я отхвърлят (Фигура 10). Като цяло резултатите показват положително отношение към идеята за учене през целия живот – близо 77% от запитаните са наясно, че при наблюдаваната динамика в икономиката и обществото придобитите знания и умения бързо остаряват и трябва перманентно да се актуализират. Това предполага активно поведение на самите кадри, които конкретно да преценяват потребностите си от обучение и периодично да инициират съответните действия

по тяхното удовлетворяване, а също така е необходимо и ангажирано участие на всички заинтересовани страни.

Фигура 10. Мнения на респондентите относно ученето през целия живот

В периода на висшето образование и особено след неговото завършване основната грижа за поддържането и актуализацията на придобитите знания и умения се поема от самите кадри. В много от случаите те са и основният източник на финансиране. Запитани дали биха отделили средства за допълнително обучение, 52% от респондентите отговарят положително, но с условието „ако имам възможност“, а близо 34% със сигурност ще финансират такова обучение. Малко над 13% не са се замисляли по въпроса и само 0,8% категорично твърдят, че няма да правят такива разходи. Съвкупността от двете групи, склонни да отделят средства за допълнително обучение, представлява 86%, което показва отговорно отношение на бъдещите кадри към своята професионална подготовка и осъзнато намерение за по-добра трудова и социална интеграция в дигиталната икономика. Предвид факта, че повече от половината от респондентите вероятно изпитват затруднения с финансирането на допълнително обучение, те трябва да бъдат подкрепени с адекватни мерки от бизнеса и държавата.

4. Насоки за подобряване на подготовката на студентите съобразно новите изисквания на трудовия пазар

Въз основа на разгледаните теоретични постановки, стратегически документи и добри практики и главно предвид резултатите от проведеното анкетно проучване сред студентите–икономисти от висшите училища в

СЦРП могат да се направят съществени изводи, препоръки и да се изведат насоки за подобряване степента на тяхната готовност за трудова реализация в условията на дигитална трансформация.

1. Предлаганите от висшите училища условия за обучение се оценяват високо от студентите, но за да се поддържа техният интерес и за да се подобрява подготовката им, е необходимо, образователните институции постоянно да модернизират и разширяват възможностите на наличната инфраструктура. Сред по-важните направления в това отношение са: поддържане и обновяване на материално-техническата база; непрекъсната актуализация на информационните ресурси, осигуряване на постоянна и качествена интернет връзка на територията на съответните училища; увеличаване на инструментариума за електронно обучение и пр.

2. Предвид сравнително големия дял на студентите, които по-рядко използват електронни устройства като лаптоп и настолен компютър, е необходимо стимулиране, в т.ч. и увеличаване, на аудиторната и извънаудиторната работа, изпълнявана с помощта на такива устройства, като целта е натрупване на опит и повишаване на дигиталната компетентност на обучаемите.

3. Макар че повечето от анкетираните студенти се справят много добре с универсалните приложения (MS Office и др.), то по отношение на работата със специализирани приложения (SPSS, счетоводни програми, ERP системи и др.) голяма част от тях не притежават нужните умения. Това налага необходимостта от организиране на повече обучения за работа както със специализирани, така и с универсални приложения, при това не само за студентите, но и за преподавателите и административния персонал във висшите училища.

4. Налице са сравнително добре развити базови дигитални умения у студентите, но те се нуждаят от допълнителна подготовка относно работата с различни дигитални устройства; дигиталната сигурност и защита на данните; разрешаването на проблеми, възникнали в процеса на използване на дигиталните технологии и т.н. Следователно в тези аспекти трябва да се развие и обогати учебното съдържание, а също да се разработят допълнителни курсове и обучения, които да удовлетворят потребностите на бъдещите икономисти.

5. Участниците в анкетното проучване имат сравнително добро ниво на владеене на меки умения, но трябва да продължат да ги развиват и обогатяват. Макар че тези умения се придобиват неформално през целия житейски и професионален път на човека, в сегашните условия, предвид нарастващото им значение, вече се предлагат специализирани обучения за формиране на някои меки умения, в които обучаемите биха могли да се включат, за да повишат приспособимостта си към работната среда.

6. Като цяло студентите са удовлетворени от учебното съдържание и използваните методи на преподаване, но смятат, че съответствието между

изучаваните учебни дисциплини и потребностите на работодателите е недостатъчно. Предвид динамиката на промените това налага, висшите училища по-често да ревизират учебната си документация, да правят критичен анализ на елементите ѝ и да осъществяват ефективно обновяване съобразно потребностите на бизнеса и обучаемите.

7. В пряка връзка с предходните насоки и на основата на преобладаващите препоръки от студентите, за пореден път, се извежда потребността от по-голяма практическа насоченост на обучението, повече срещи с работодателите и по-близък контакт с реалната работна среда.

8. Посочените потребности от обучение и от допълнително повишаване на дигиталните, професионалните и социалните компетентности са въпроси, които касаят всички заинтересовани страни. Освен ролята на висшите училища, от съществено значение тук е и активното поведение на обучаемите. Те трябва не само да заявяват потребностите си, но и да са мотивирани, сами да търсят подходящите обучения, самостоятелно да учат и да изграждат нагласи, това да продължи през целия им живот. В този процес те трябва да бъдат подпомагани чрез различни програми и инициативи, вкл. и финансови, от висшите училища, работодателите, държавата, регионални и международни организации, НПО и пр.

Заключение

Дигиталните технологии, дигиталната трансформация и глобализацията предизвикват значителни промени в бизнес средата, респективно – в пазара на труда и в изискванията към придобиваните от студентите във висшите училища знания и умения. Вследствие на това нараства необходимостта от развитие и непрекъсната актуализация и развитие на нови умения от работещите в компаниите и в публичния сектор, съответно – и в процеса на обучение на студентите.

В това отношение резултатите от проведеното анкетно проучване показват, че студентите от ПН 3.8 в СЦРП имат потенциала да се справят с посочените предизвикателства. Естествено не липсват и слабости, което означава, че има още какво да се подобрява, а предвид динамизма на промените този процес трябва да стане постоянен. В този смисъл висшите училища в района придобиват все по-важна роля по отношение подготвеността на бъдещите икономисти за работа в дигитална среда. В своята мисия те трябва да бъдат подкрепени от всички заинтересовани страни и най-вече от съответните областни и общински административни структури и от местния бизнес, които да осигурят възможности за финансиране, практическа подготовка, подходяща среда и достатъчна мотивация за развитие и реализация на бъдещите кадри именно в СЦРП.

Приносът на настоящото изследване във важната задача по усъвършенстване подготовката на студентите–икономисти във висшите училища в региона се свежда до следните по-важни моменти:

Първо, критично са изследвани стратегически и други документи на висшите училища в СЦРП и са очертани актуалните политики и стратегии за развитието им с акцент върху специфичния подход на всяко от тях да се модернизира и да осигури подготовка на своите възпитаници, адекватна на изискванията на дигитализиращата се икономика. **Второ**, приложен е подход на самооценка на обучаемите, с цел проблемът да се изследва от гледна точка на тяхната увереност в знанията и уменията, които са придобили във висшето училище, и усещането им за готовност да навлязат в професионалната сфера. **Трето**, формулираните въпроси в анкетната карта насочват респондентите към конкретни отговори, чрез които може да се формира представа за предимствата и недостатъците на обучението в съответното висше училище и които могат да се използват като ориентир за академичните ръководства при разработването на мерки за оптимизиране и усъвършенстване на предлаганата подготовка. **Четвърто**, формулирани са насоки и препоръки към различните заинтересовани страни за подобряване степента на готовност на бъдещите икономисти за трудова реализация в условията на дигитализация.

Използвани източници

- European Strategy for Universities*. (2022). Извлечено от European Commission: <https://education.ec.europa.eu/document/commission-communication-on-a-european-strategy-for-universities>
- Market Activity: Nasdaq*. (2020). Извлечено от Nasdaq Web site: <https://www.nasdaq.com/market-activity/stocks/has/revenue-eps>
- The Digital Europe Programme: Activities*. (2021). Извлечено от European Commission Web site: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/activities/digital-programme>
- Институт по публична администрация. (2016). *Сборник добри практики*. Извлечено от <https://www.ipa.government.bg/bg/sbornik-dobri-praktiki-2016>
- Институт по публична администрация. (2022). *ИПА: Сборник с добри практики 2021*. Извлечено от <https://www.ipa.government.bg/bg/sbornik-s-dobri-praktiki-2021>
- Концепция (програма) за адаптиране на образователната система към дигиталното поколение*. (2017). Извлечено от Русенски университет "Ангел Кънчев": <https://ciot.uni-ruse.bg/static/downloads/KONCEPCIA-PROGRAMA.pdf>

- Мандатна програма: Стопанска академия "Димитър А. Ценов".* (н.д.). Извлечено от Стопанска академия "Димитър А. Ценов": <https://www.uni-svishtov.bg/bg/documents/category/100009>
- Мандатна програма за дейността на академичното ръководство на Русенски университет „Ангел Кънчев“: Нормативна база.* (н.д.). Извлечено от Русенски университет „Ангел Кънчев“: <https://www.uni-ruse.bg/university/regulations>
- Мандатна програма на Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“ за периода 2019-2023 г.: Нормативна база.* (н.д.). Извлечено от Великотърновския университет „Св. Св. Кирил и Методий“: <https://www.uni-vt.bg/bul/nb.aspx?c=99&i=true&zid=1>
- Национален план за възстановяване и устойчивост на Република България.* (2022). Извлечено от Министерство на финансите: <https://www.minfin.bg>
- Стратегически план за развитие на ВУАРР- Пловдив: Нормативни документи.* (н.д.). Извлечено от Висше училище по агробизнес и развитие на регионите: <https://uard.bg/bg/pages/view/32>
- Стратегия за развитие на висшето образование в Република България 2021-2030 г.: Стратегически документи.* (12 януари 2021 г.). Извлечено от Министерство на образованието и науката.
- Стратегия за развитие на Стопанска академия “Д. А. Ценов”:* Стратегии. (2018). Извлечено от Стопанска Академия "Димитър А. Ценов": <https://www.uni-svishtov.bg/bg/documents/category/100011>
- Цифрова трансформация на България за периода 2020–2030 г.: Стратегически документи.* (2020). Извлечено от Министерски съвет: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments>
- Шишманов, К., Маринова, Н., Ташкова, М., Лалев, А., & Таиров, И. (2021). *Дигитална трансформация на бизнеса.* Свищов: Академично издателство "Ценов".

ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ
ПРИ СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ
„Д. А. ЦЕНОВ“ - СВИЩОВ

АЛМАНАХ

НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

НАУКА, ЗНАНИЕ,
ИНОВАЦИИ -
СИНЕРГИЯ
ЗА УСТОЙЧИВО
РАЗВИТИЕ

том 31, 2023 г.

Академично издателство „ЦЕНОВ“
Свищов - 2023 г.

ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ” – СВИЦОВ

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

НАУКА, ЗНАНИЕ, ИНОВАЦИИ – СИНЕРГИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

ТОМ 31
2023

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „ЦЕНОВ” – СВИЦОВ

Издава се със средства от целевата субсидия за научна дейност на СА „Д. А. Ценов”, съгласно Наредбата за условията и реда за оценката и планирането, разпределението и разходването на средствата от държавния бюджет за финансиране на присъщата на държавните висши училища научна или художествено творческа дейност.

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ:

Доц. д-р Евелина Парашкевова-Великова	Главен редактор Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Любомир Иванов	Заместник-главен редактор Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д. ик. н. Виктор Чужиков	Киевски национален икономически университет, <i>Киев, Украйна</i>
Проф. д-р Николае Панеа	Университет в Крайова, <i>Крайова, Румъния</i>
Проф. д-р Теодора Димитрова	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Проф. д-р Тадия Джукич	Университет Ниш, <i>Ниш, Сърбия</i>
Доц. д-р Анисоара Дуика	Университет Валахия, <i>Търговище, Румъния</i>
Доц. д-р Венцислав Василев	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Венцислав Вечев	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Здравко Любенов	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Любка Илиева	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Доц. д-р Силвия Костова	Стопанска академия „Д. А. Ценов” – Свищов
Д-р Рейчъл Маритц	Университет в Претория, <i>Претория, Южна Африка</i>

Анка Танева – стилев редактор

Ст. преп. Радка Василева - стилев редактор на английски език

Живка Тананеева – технически секретар

© ИНСТИТУТ ЗА НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

© СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „ДИМИТЪР А. ЦЕНОВ”

ISSN 1312-3815

INSTITUTE FOR SCIENTIFIC RESEARCH
D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS – SVISHTOV

SCIENTIFIC RESEARCH ALMANAC

SCIENCE, KNOWLEDGE, INNOVATION - SYNERGY FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

**VOLUME 31
2023**

TSENOV ACADEMIC PUBLISHING HOUSE

This issue is funded by the state “Ordinance on the terms and procedure for the evaluation and planning, allocation and spending of the state budget funds in financing scientific or artistic activities, intrinsic to state higher schools” for the inherent to the "D. A. Tsenov" Academy of Economics scientific activity.

EDITORIAL BOARD

Assoc. Prof. Evelina Parashkevova-Velikova, PhD

Editor-in-chief

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Lyubomir Ivanov, PhD

Deputy editor-in-chief

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Prof. Viktor Chuzhikov, DSc

Kyiv National Economic University, *Kyiv, Ukraine*

Prof. Nicolae Panea, PhD

University of Craiova, *Craiova, Romania*

Prof. Teodora Dimitrova, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Prof. Tadija Djukic, PhD

University of Nis, *Nis, Serbia*

Assoc. Prof. Anisoara Duica, PhD

Valahia University of Targoviste, *Targoviste, Romania*

Assoc. Prof. Ventsislav Vasilev, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Ventsislav Vechev, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Zdravko Lyubenov, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Lyubka Ilieva, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Assoc. Prof. Silviya Kostova, PhD

D. A. Tsenov Academy of Economics – Svishtov

Dr Rachel Maritz

University of Pretoria, *Pretoria, South Africa*

Anka Taneva – stylistic editor

Sen. Lect. Radka Vasileva - translator

Zhivka Tananeeva – technical secretary

© INSTITUTE FOR SCIENTIFIC RESEARCH

© D. A. TSENOV ACADEMY OF ECONOMICS – SVISHTOV

ISSN 1312-3815

СЪДЪРЖАНИЕ

Раздел I

Ускорено икономическо развитие и иновации

- Галина Чиприянова, Радосвета Кръстева-Христова**
Актуални аспекти при обучението на специалисти с висше счетоводно-икономическо образование 7
- Любчо Варамезов, Искра Пантелеева, Кармен Вранчев, Боян Вранчев**
Изследване влиянието на преките германски инвестиции на регионално равнище (по примера на „Аурубис България“)..... 38
- Марияна Божинова, Любка Илиева, Кристина Шопова,
Невена Ляскова-Великова, Василена Кръстанова**
Развитие на туристическа дестинация България посредством икономиката на преживяванията 70

Раздел II

Устойчиво и балансирано развитие

- Таня Горчева, Здравко Любенов, Ивайло Петров**
Европейската зелена сделка – предпоставка за генериране на устойчив и приобщаващ растеж в българската икономика 103
- Венцислав Василев, Пламен Йорданов, Румен Ерусалимов, Николай Нинев, Анелия Панева, Валентина Нинова, Таня Илиева, Маргарита Николова, Йордан Йорданов, Николай Илиев, Радка Василева**
Социално-икономически характеристики и възможности за конвергенция на животозастраховането и пазарноориентираното социално осигуряване 133
- Пламен Петков, Красимира Славева, Стела Касабова, Маргарита Шопова, Тихомир Върбанов, Евгени Овчинников**
Управление на отпадъците в България и Европейския съюз – сравнителен анализ 167
- Стоян Проданов, Петко Ангелов, Силвия Заркова**
Макропруденциалните политики – фактор за финансова стабилност в балканските държави 202

Раздел III
Дигитална трансформация на икономиката и обществото

Елица Лазарова, Надежда Веселинова, Юлиан Господинов, Мариела Стоянова Стратегически аспекти на електронното административно обслужване в общините в република България	237
Петя Емилова, Веселин Попов, Кремена Маринова-Костова, Маргарита Сотиров, Мартин Александров Дигитална екосистема на туристическа дестинация	268
Пенка Шишманова, Йордан Василев, Людмил Несторов, Таня Тодорова, Александрина Александрова, Елица Петкова Готовност на студентите–икономисти от висшите училища в Северен централен район на планиране за реализация на трудовия пазар в условията на дигитална трансформация.....	301
Андрей Захариев, Галина Захариева, Маргарита Михайлова, Катя Иванова, Маргарита Николова Дигиталната трансформация в управлението на човешките ресурси в българските финансови предприятия	335

CONTENTS

Section I

Accelerated Economic Development and Innovations

Galina Chipriyanova, Radosveta Krasteva-Hristova

Current aspects of training in economics and accounting at higher schools 7

Lyubcho Varamezov, Iskra Panteleva, Karmen Vranchev, Boyan Vranchev

Research the Impact of German Direct Investment at the Regional Level
(Aurubis Bulgaria Case)..... 38

Mariyana Bozhinova, Lyubka Ilieva, Kristina Shopova, Nevena Lyaskova-Velikova, Vasilena Krystanova

Development of Tourism Destination Bulgaria through the Experience
Economy..... 70

Section II

Sustainable and Balanced Development

Tanya Gorcheva, Zdravko Lyubenov, Ivaylo Petrov

The European Green Deal – a Prerequisite for Generating Sustainable and
Inclusive Growth in the Bulgarian Economy 103

**Ventsislav Vasilev, Plamen Yordanov, Rumen Yerusamov, Nikolay Ninov,
Aneliya Paneva, Valentina Ninova, Tanya Ilieva, Margarita Nikolova,
Yordan Yordanov, Nikolay Iliev, Radka Vasileva**

Socio-Economic Characteristics and Opportunities for Convergence of Life
Insurance and Market-Oriented Social Insurance 133

**Plamen Petkov, Krasimira Slaveva, Stela Kasabova, Margarita Shopova,
Tihomir Varbanov, Evgeni Ovchinnikov**

Waste Management in Bulgaria and the European Union – Comparative
Analysis 167

Stoyan Prodanov, Petko Angelov, Silvia Zarkova

Macroprudential Policies – a Factor for Financial Stability in the Balkan
Countries 202

Section III
Digital Transformation of Economy and Society

Elitsa Lazarova, Nadezhda Veselinova, Yuliyana Gospodinova, Mariela Stoyanova Strategic Aspects of the Electronic Administrative Service in the Municipalities In Bulgaria	237
Petya Emilova, Veselin Popov, Kremena Marinova, Margarita Sotirova, Martin Aleksandrov Digital Ecosystem of a Tourist Destination	268
Penka Shishmanova, Yordan Vasilev, Lyudmil Nestorov, Tanya Todorova, Aleksandrina Aleksandrova, Elitsa Petkova Readiness of Economics Students from Higher Schools in the North Central Planning Region for Realization on the Labour Market Under the Conditions of Digital Transformation	301
Andrey Zahariev, Galina Zaharieva, Margarita Mihaylova, Katya Ivanova, Margarita Nikolova The Digital Transformation of the Human Resources Management in Bulgarian Financial Enterprises	335

СТОПАНСКА АКАДЕМИЯ „Д. А. ЦЕНОВ”

АЛМАНАХ НАУЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЯ

ТОМ 31

**НАУКА, ЗНАНИЕ, ИНОВАЦИИ –
СИНЕРГИЯ ЗА УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ**

Даден за печат на 20.02.2023 г., излязъл от печат на 29.03.2023 г.

Поръчка № 18837, тираж: 100 бр.

Издателство и печат: Академично издателство „Ценов”

Свищов, ул. „Цанко Церковски“ 11А

ISSN 1312-3815